

ПРИРОДА НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА ДУРМИТОР

ЗАКЉУЧАК¹

Национални парк "Дурмитор" се налази на северозападу Црне Горе. Удаљен је од Подгорице (Титограда) око 200 km, а од Београда око 400 km. Посматрано у морфолошком погледу овај Парк је смештен у регији Црногорска брда и површи и сливовима Пиве и Таре. Централно место у коме се налази и управа Националног парка је варошица Жабљак смештена на надморској висини од око 1.400 m. Сама та чињеница нам указује да се ради о високо планинском националном парку, у коме доминирају планински екосистеми. До Жабљака се може доћи возом (најближа станица Мојковац-79 km), авионом (најближи аеродром у Подгорици 200 km), али је најлакше модернизованим путем од правца Пљеваља, Мојковца или Никшића. Због велике рашчлањености околних терена (кањони Пиве и Мораче, дубоке долине Лима и Ћехотине и високих планина у окружењу) није могла бити изграђена добра саобраћајна инфраструктура, којом би се долазило до Парка, па се не може ни оценити његов положај као повољан.

Природа Националног парка је веома сложена, разноврсна и контрастна. Њу карактерише веома сложена геолошка грађа, врло занимљиве морфолошке структуре, различити облици скоро свих генетских типова рељефа, бројне хидролошке реткости и занимљивости, врло богата флора и фауна са мноштвом ендемичних и реликтних примерака. То је све условило настанак правог мозаика екосистема од субмедитеранских до алпских. Овакве карактеристике територије Националног парка Дурмитор су омогућиле да Парламент Републике Црне Горе прогласи 1952. године ову територију за национални парк. О вредностима природе и културно-историјских споменика у Парку чуло се и ван граница Црне Горе и Југославије, па је парк заштићен и на основу међународних договора. Најпре је 1977 године басен Таре, а нарочито њен кањон уврштен у програм МаВ (Човек и Биосфера) у коме се третира као "резерват биосфере" и територија од међународног интереса. Такав статус и квалитети очуване природе ове територије су омогућили да 1.980. године UNESCO уврсти овај Парк у Списак светске природне и културне баштине.

Парк обухвата територију од 368,57 km², што чини око 3% територије Црне Горе. Висинска амплитуда у парку износи преко 2.000 m, јер је најнижа тачка 508, а највиша 2.522 m. Главни проблеми везани за функционисање Парка и заштиту у вези конфликта са туристичким активностима, проблемима водоснабдевања Жабљака, захтевима за електропривредно коришћење водних потенцијала Таре. У последње време се као веома значајан проблем намеће и сушење скоро свих шумских састојина у Парку.

У геоморфолошком погледу јасно се издвајају три целине: масив планине Дурмитора, са врховима изнад 2.000 m и веома рашчлањеном пластиком, флувиоденудационе површи које окружују планински масив и кањонске долине Таре и њених притока Сушице и Драге. Дурмиторски масив је разбијен на четири паралелна гребена. Његов изглед и данашње карактеристике су модификовале спољашње силе. Поред иницијалног тектонског уобличавања простора на модификовање рељефа су највише утицале флувијална и глацијална ерозија и акумулација. Бројни су остаци рада ове две ерозије. Око двадесетак циркова и пет глацијалних валова од којих је најдубљи и највећи садашњи кањон Сушице (дугачак око 20 km) су веома измениле иницијални рељеф Дурмитора. Свугде у окружењу али и по дну и странама и дну циркова и валова су дебеле наслаге моренског материјала. Нарочито је то изражено на источној подгорини масива, где је у току Плеистоцена ехзистировао велики ледени плато. Ипак најзначајнији и најутицајнији чинилац модификовања рељефа је била флувијална ерозија. Она је издубила дубоке кањонске долине, изградила простране површи, оставила трагове на странама долина у виду тераса и подова. Велика висинска разлика, дебеле кречњачке стене доста атмосферског талога и повољни тектонски односи условили су интензивну карстификацију овог простора. Ту су дубоке левкасте вртаче, сви примерци у литератури забележених шкрапа, бројне увале, а на границама Парка и три крашка поља: Битинско, Коњско (Рудо) и Црквичко. Изузетно је велико богатство спелеолошких објеката (евидентирано је 278 пећина и јама) са приближно 1 објекту на километар квадратни.

Дурмитор и кањон Таре углавном изграђују стене мезозојске старости. Доминантне су кречњачке и доломитске стене. Старије, палеозојске стене се јављају само у продорима код Ђурђевића Тере и Левер Таре. То су углавном сиви услојени филити, кречњаци и алевролити. Од некарбонатних стена се издвајају продори андезита и кератофира средње тријаске старости у подручју Млинског потока и Јаблан језера на Језерској површи, у околини Црних пода, Добриловине и у Тепцима у кањону Таре, као и у улазним деловима кањона Драге. Некарбонатној серији припадају и верфен ски пршчари (доњи тријас) који се јављају у зони од Пошћенског до Црног језера, као и у горњем делу села Тепца. Такође треба навести и делове дијабаз-ројне серије који се налазе у атарима села ремћана и Вашкова на самој граници Парка. Најјзаступљеније су мезозојске карбонатне стене чија је структура од танкослојне до масивне. Дебљина им износи и преко 2000 m. Веома је значајна и серија "дурмиторског флиша" која пресеца дурмитор по половини у правцу исток-запад.

Ова серија је изграђена од различитих карбонатних фација (танкослојни кречњаци, пешчари и лапорсци) са квргама рожнаца. Њихова дебљина је већа од 1000 метара. Од кенозојских стена су присутне само олигомицене и плицене наслаге у крашким пољима на ободу парка, затим квартарне наслаге моренског, флувијалног, флувиоглацијалног о колувијалног материјала и значајније накупине траверти на у кањону Таре.

Веома су занимљиве и хидролошке појаве и реткости. Међу тим појавама су свакако најимпресивнија река Тара и бројна глацијална језера. Језера по месту настанка су подељена на цирковска, валовска и међуморенска. Од цирковских језера најпознатија су Велико и Мало Шкрчко језеро, Зелени вир и Јаблан језеро испод Црвене греде. Ова језера су сва изнад 1.700 mnn Шкрчка језера се налази у цирку шкрке у централном делу масива Дурмитора. Велико је дугачко 800, а широко до 150 m, дубина је до 3 m. Било је познато станиште ендемичне врсте тритона (*Triturus alpsetris montenegrino*), али је неадекватним порибљавањем поточном пастрмком ова врста у језеру истребљена. Мало језеро је нешто више од Великог. Округло је просечног дијаметра око 120 m, а дубине до 7 метара. Језеро Зелени вир је испод јужних падина Мининог богаза, просечно је површине од око 0,6 ha, али лети спадне на 0.1 ha. У максимуму је дубоко до 2,5 метра, а у минимуму спадне на 1 m. Јаблан језеро испод Црвене греде је дуго око 100, а широко око 70 m, највећа дубина је 7 m. И ово језеро као и сва глацијална језера смањује своју површину и запремину. У валовска језера спадају Модро, Срабље, Валовито, Пошћенско, Змиње, Црно, Барно и Сушичко језеро. Прва четири језера се налазе у низу једно испод другог у валову Пошћенске долине. Највише је Валовито језеро (1695 m), а најниже Пошћенско (1495 m). Највеће је Пошћенско (4 ha), а најмање Срабље (до 0,1 ha). У валову Алишнице су Змиње, Црно и Барно језеро. Прво од њих је у самом валову, док су друга два развијена у терминалним басенима. Змиње језеро је једно од најлепших а Црно највеће и најпознатије језеро у Парку. Има површину од 67 хектара, а највећу дубину од 49,5 m. У валову Сушице је Сушичко језеро које је у максимуму велико 7 ha, а дубине до 9 m, али у току лета пресуши. Међуморенска језера су пространија, али су мањих дубина. Ова језера су сва порибљена што је изазвало уништавање или угрожавање ендемичних врста фауне у њима.

Поред језера најзначајнији хидролошки објекат у Парку је река Тара. Кроз национални парк тече дужином 60 km. Иначе укупан слив износи 1.900 km². У границе. Парка улази код ушћа Равња ка а излази низводно од ушћа Сушице. Тара је богата водом. На крају тока има просечни протицај од око 80 m³/s. Равњак је прва лева притока која има преко 100 l/s. Вашковска река је прва са десне стране, која пресуши у току сушних година. Селачка и Леверска река су мање притоке са десне стране. Љутица је кратка притока која почиње од снажног врела капацитета око 2 m³/s. Сушица је најдужа притока, али и она пресушује. Млински поток је највећи површински ток у парку, он прихрањује водом Црно језеро.

Низ је хидролошких раритета који карактеришу овај Парк. Тако се у Црном језеру јавља језерска бифуркација, односно из понора у једном крају језера вода отиче у кањон Комарнице, а из понора на крају отоке језера вода тече у кањон Таре извирући на супротној страни пошто прође испод корита реке. Овде се налази десетак извора који су у максимуму снажнији од $1 \text{ m}^3/\text{s}$. Ту су и веома велики водопади међу којима се посебно истичу Баиловића сиге.

У климатском погледу у Парку се такође јављају велики контрасти. Док у канонској долини Таре снег веома кратко траје, поготову на њеним присојним странама и при дну, дотле на масиву Дурмитора он пада обилно, а снежни покривач траје и преко 180 дана. Температурне амплитуде су велике, како дневне тако и годишње. Највеће амплитуде се јављају у удубљењима због температурних инверзија. Забележене су минималне температуре на Жабљаку од $-22,2^\circ\text{C}$, али су те температуре у цирковима масива Дурмитора знатно ниже. Забележене су максималне температуре у каменитим присојним странама и преко 400°C . Инсплација је висока па се годишње бележи трајање сунца и преко 1.800 сати. Парк припада хумидним подручјима са високим нивоом падавина. Због висинске рашчлањености и положаја оиједини делови парка добијају различите просечне годишње количине падавина. Тако гребени Дурмитора добијају 2.500-3.000 mm, површи око 2.000 mm, а кањонске долине 1.000-1.200 mm. Климатски елементи су веома важан чинилац развоја биљних и животињских асоцијација односно установљење одговарајућих екосистема. Она је чинилац екосистемне сукцесије, фактор и модификатор стварања и мењања рељефа, пресудан чинилац квалитета и квантитета хидролошких појава и процеса. Клима је и чинилац квалитета живљења свугде па и у овом крају. Климатски услови нису баш најповољнији за живот, пре би се могло рећи да су сурови, али за неке активности, као на пример за зимски туризам су ти услови веома добри. Такође је клима важан и лечилишни фактор па се размишља и заговара коришћење тога и у здравствене и рекреативне сврхе.

Педолошки покривач у арку је резултат климатских утицаја на геолошку подлогу при чему је вегетација одиграла модификујућу улогу. На вој територији се јавља више типова земљишта. Утврђено је да се земљишта јављају рендзине или кречњачке црнице, подсмеђене рендзине, смеђа лесивирана подзоласта земљишта и подзоли. Земљишта су углавном изграђена на кречњачкој основи или на растреситим кречњачким материјалима (дробина, морене и сл). Врло мале просторе заузимају земљишта изграђена на пегларима, филитима и киселим еруптивним стенама. Међусобно се разликују због различитих услова настанка, деловања вегетације и матичне стене на којој су настали и развијали се. Најраспрострањеније је лесивирано смеђе и хумусно смеђе земљиште, образовано у заједници лишћарско-четинарских шума, без обзира што је шумски покривач одавно уклоњен. Ова земљишта заузимају простор површи а нарочито по моренским наносима. Са њиховом ова земљишта прелазе у планинске црнице (рендзине), и карактер-

истичне се за планинске сувате. Дна вртача су углавном изграђена од црвенице, док су на дну увала богатија земљишта са доминантним хумусним смеђим земљиштем, понегде и са тресетним земљиштем или тресавама. Велики део простора заузимају скелетна земљишта, односно земљишта са С хоризонтом (сипари на странама кањона, планинским странама и сл).

Величина панине и велика вертикална рашчлањеност су омогућили да у парку постоји веома рановрстан вегетацијски покривач. Најнижи појас је заједница грабића са макленом и храстом медунцем, развијена у долинама у њеним најтоплијим јужним странама. Изнад ње је шума црног граба која захвата виша стрма станишта на странама кањона. Она је прошарана појединачним стаблима или мањим скупинама црног бора који настањује камените литице и сипаре. На терасама или тамо где су флувио-гласијалне терасе и дебља земљишта јавља се и заједница букве са црним грабом. У овој зони се јавља ретка врста четинара - тиса (*Taxus vocata*), а у појединим локалитетима има и реликт бор муника. На вишим деловима се јавља заједница букових шума са јелом и смрчом, које преовлађују на подгорини Дурмитора према Језерима и Малој Црној Гори. Највиши појас шуме је представљен заједницом букве и планинског јавора. На подручју Дурмитора интересантна је и шумска заједница смрче и белог бора која се јавља спорадично на површи Језера. Највиши појас шуме чини бор кривуљ и то до висина од 2.300 m. Најважнији ливадски и пашњачки типови су травне заједнице овсика и боквице која обраста кречњачке терене искрчених шума. У зависности од подлоге она је или добар пашњак или косаница. Травна заједница власуље (бусике) и црногриве је карактеристична за површ Језера, где су простране ливаде косанице. У вишим деловима су пашњаци ове заједнице.

Овај крај је веома богат флористичким реткостима и ендемичним формама. Ту су познати црногорски флорни ендемити: генцијана (*Gentiana laevicalyx* Rohl.), дивизма (*Verbascum durmitoreum* Rohl.), глишићев звончић (*Edraianthus glisicii* Černj.Soška), неке од штитоноша (*Carum velenovsky* Rohl.) врста љубичице (*Viola nicolai* Pant.), маслиница (*Daphne malyana* Bleč.), валеријана (*Valeriana brunii-blanquetii* Lak.). Од балканских ендемита су заступљени: јеремичак (*Daphne blagayana* Freyer), јавор мљечар (*Acer heldrichii* Orph.), бор муника (*Pinus heldrichii* Christ.), ласиње (*Moltkea petraea* Tratt.), перуника (*Iris bosniaca* Beck.), бедрница (*Pancicia serbica* Vis.). Од балканских ендемита овде се јављају: *Phuteuma pseudoorbiculata* Pant., *Potentilla montenegrina* Pant., *Amphoricarpus autariatus* Bleč.et May., *Crepis incarnata*(Wilf), *Euphorbia montenegrina* (Bald) Maly, *Micromeria croatica* (Pers), *Aconitum toxicum* Rohl., *Lilium bosniacum* Beck, *Viola speciosa* Pant., *Aubrietia croatica* Sch.N.Ky., *Edraianthus Jugoslavicus* Lak. *Garduus ramosissimum* Panč.

У фаунистичком погледу територија Парка је такође занимљива и богата. Издваја се неколико фаунистичких биотопа:

1) Високопланински камењари и сувати са најзначајнијим представницима дивокоза, ређе зеца, кртице, ровчице и мишеви, ређе се среће и

слепо куче (*Spalix Seukodon*). Од птица се у овој зони јављају: снежна зеба, ушата шева, планински попић, планинска трепетљика, црвенпе рка, а од грабљивица, ветрушка, орао крсташ и белоглави суп. Фауна гмизаваца и водоземаца је веома сиромашна.

2) У биотопу стена и литица се јављају ретке врсте прица које се овде гнезде (сури орао, белоглави суп, ветрушка, гавран, чавка, жутокљуна галица и пузгавац).

3) У четинарским шумама се јавља велики тетреб, љештарка, детлић, сенице и зебе.

4) У листопадним шумама се јављају крупни сисари: мрки медвед, вук, лисица, срна, зец, јазавац, обе врсте куна, ласица, као и ситни глодари веверица и пух. Овај биотоп је богат птицама. Ту се срећу: мишар, јастреб, кобац, велика и сива сеница, зеба, фордов детлић, грмуше и дроздови. Фауна гмизаваца и водоземаца је сиромашна. Од ових представника се јављају: смук, шарка а ређе поскок. Од водоземаца је најзначајније присуство шарених даждвњака, мрмољака и жаба.

5) У воденим биотопима или у вези са њима се јављају дивље патке, мали гњурци, као и неке селице које се овде задржавају. Од ихтиофауне овде су значајни представници салмонида пастрмка, младица и липљен. Истраживањем ентомофауне установљено је постојање око 130 врста лептира (од 160 колико је о сада познато у Црној Гори). Овде се јавља велики број ретких и ендемичних облика фауне инсеката: *Coenonympha arcaria philea fr.*, *Erebba ottomana*, 17 родова врсте бувача (*Alticianae*), нове врсте лептуса (*Leptusa nonveilleri* и *Leptusa durmitoriensis*).

Због оваквих природњачких својстава Дурмитор и кањон Таре су проглашени за национални парк и уврштени у највише облике међународне заштите. Национални парк "Дурмитор обједињује све природне вредности и занимљивости у јединствenu целину, која се у том смислу штити на основу закона и међународних конвенција. Ипак и у оквиру овако високо вредноване целокупне територије овог парка издвајају се мања подручка са изузетно очуваном природом и терким примерцима флоре и фауне, изузетно занимљивим геолошким, геоморфолошким и фодним објектима. Из тих разлога је у Парку издвојено 7 посебно заштићених зона: Црно језеро са околином, басен шкрчких језера са кањоном Сушице, шума јеле и смрче у Млинском потоку, Барно језеро са околином, шума црног бора Црна пода, ужа кањонска долина Таре и Забојско језеро са околином. Међу овим посебно издвојеним зонама под режим најстрожије заштите су узети: прашума јеле и смрче у Млинском потоку и локалитет Црна пода и басен слива Шкрке. У овим подручјима су дозвољене радње које су у сврси научних истраживања. Остале четири зоне подразумевају одређено коришћење при чему не сме да буде нарушен екосистем ових целина. Те активности које се обављају у овим зонама мора да задовоље следеће услове:

- да не умањују производну способност постојећих екосистема;
- да не утичу на промену основног типа пејсажа;
- да не оставља трага на осталим деловима и територијама Парка.

Као посебни циљеви и смер жаштите односи се на заштиту кањона Таре и централног Дурмитора као основних вредности овог националног парка. Посебна пажња се мора посветити језерима која нестају, крашким врелима и водопадима, као и ретким али значајним водотоцима. У циљу одржања екосистема неопходна је обимна и сврсисходна заштита шума, њихово уређење и пошумљевање простора на којима је шума уништена. Бројне ендемичне и реликтне врсте биљака и животиња морају се ставити под режим најстроже жаштите.

Анализирајући све наведене елементе дате у овој књизи може се закључити да територија Националног парка "Дурмитор" поседује изузетно вредне природне елементе као и природу у целини. Због тога све мере жаштите које су овде предузете и предузимају се су оправдане али и недовољне. У време када наступа интерес искоришћавања територија "свуда и на сваки начин" неопходно је овај простор штитити од свих облика агресије на њега. То се пре свега односи на неконтролисане апетите туристичких посленика који имају тенденцију "туристичког освајања простора" а нарочито за активирање зимских спортова иако за то нема економског оправдања. Велика опасност за природу Парка је и неконтролисана сеча шуме, која се у економским кризама интензивира, па је и на овом простору такав случај. Посебно је неопходно водити рачуна о свим облицима градње како неби био нарушен смисао и основни амбијент пејсажа Дурмитора и кањона Таре.